

Kukmedžiai Lietuvoje

Mindaugas Navasaitis

Lietuvos Žemės ūkio akademija, Kaunas

Europinis kukmedis (*Taxus baccata* L.) iki XIX a. vidurio augo ir Lietuvos miškuose. Apie tai rašė Lietuvos floros tyrinėtojai Juogis Pabrėža (1771-1849), Juozapas Fedoravičius (1776-1860), Juczas Jundzilas (1794-1877). Galima manyti, kad dabartinės Lietuvos teritorijoje kukmedžių augo nedaug. Šio amžiaus pradžios A.O.Zelencovo Vilniaus gubernijos klimato ir floros apžvalgoje, saugomoje MA tėtų spaudinių skyriuje E.Navys aptiko tvirtinimą, kad 1863 m. Trakų apskrityje, Tiškevičiaus miške rasti trys europiniai kukmedžiai. Juos aptiko caro kariai, kirtę proskynas sukilėliams gaudyti. Dar Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Jogailos laikais už kukmedžių naikinimą buvo nustatytos sunkios bausmės. Pagal 1423 m. Jogailos išleistą įsaką miškų prižiūrėtojai už kukmedžių arba kitų vertingų medžių kirtimą pažeidėją galėjo nubausti mirtimi. Kukmedžiai buvo kertami dėl nepaprastai tvirtos ir patvarios medienos. Iš jos gamindavo buitinius reikmenis, lankus (lankams kukmedžio mediena buvo eksportuojama netgi į Angliją), strėles, ietis, kardų rankenas, šautuvų buožes, drožė skulptūras, vėliau gamino baldus, parketą. Dėl žemų šakų, plonos žievės kukmedžiai kentėjo nuo miško gaisrų. Vystantis miškuose ganiavai, kukmedžiai galėjo būti naikinami ir dėl didelio nuodingumo gyvuliams, ypač arkliams. Pagaliau

kukmedžiui - terciaro reliktui, dvinamiui ir palyginti negausiai fruktifikuojančiam medžiui sunku buvo rungtis su geriau klimatiniais veiksniais prisitaikiusiais vėlesnių periodų medžiais ir krūmais. Dabar mūsų miškuose kukmedžio, kaip autochtoninės rūšies nerandama.

Lietuvos parkuose, soduose, miestų skveruose, kapinėse kukmedžiai auginami dažnokai. Senuosiuose parkuose pasitaiko šimtamečių medžių. LZŪA miškų ūkio fakulteto neakivaizdinio skyriaus studento Vaidoto Didžiūno duomenimis, Švėkšnos parke augantis europinis kukmedis yra 11 m aukščio ir 40 cm skermens. Pas mus auginami kukmedžiai dažniausiai kilę iš Vidurio Europos ir pusėtinai pakelia žiemos šalčius. Jautriausi šalčiui jauni ir ypač dekoratyvinių formų augalai. Vienok senuose parkuose pasitaiko 70-80 metų egzempliorių, kurie šaltosiomis žiemomis stipriai apšalo, bet vėliau atžėlė iš kelmo.

Kukmedžių ištvėringumas šalčiui priklauso ne tik nuo to, iš kokios geografinės srities jie atgabenti ir kuriame rajone pas mus auginami, bet ir nuo vietovės mikroklimatinių sąlygų. Kukmedis - paunksmę mėgstantis spygliuotis ir todėl geriau auga ir žiemoja pavėsingose ar bent dalinai užpavėsintose augimvietėse. (Beje, atviroje vietoje kukmedis paprastai auga krūmu, o paunksmėje, tarp medžių stiebiams medžiu.) Galima manyti, kad kukmedžiui ne tiek pražūtingi žiemos šalčiai, kiek staigūs oro temperatūros svyravimai dienos ir nakties metu (ypač žiemos pabaigoje ir ankstyvą pavasarį). Saulės atokaitoje spygliai pradeda aktyviai vegetuoti ir išdžiūsta, nes šaknys iš įšalusios žemės negali aprūpinti vandeniu. Todėl saulėje auginamus kukmedžius prieš žiemą pravartu pridengti eglių šakomis, o pavasarį nereikia skubėti priedangos nuimti. Tiek žiemą, tiek vasarą kukmedžiui nepalanki vėjuota vieta. Kukmedžiai mėgsta derlingą ir drėgną dirvą. Šausoje vietoje jie turi būti gausiai laistomi. Kukmedžiai neblogai auga pasienyje, aplicjami nuo stogo tekančio lietaus vandens.

Po derančiais kukmedžiais neretai randama savaiminukų. Sėklos respublikos klimatinėse sąlygose subręsta rugsėjo mėnesį. Vėly ručenį vaisiai nukrenta, ir juos užkloja lapai. Lapais užklotos sėklos nesušala ir pavasarį arba antraisiais metais sudygsta. Daug sėklų sunaikina graužikai. Kukmedžiai gausiau dera kas 2-3 metai. Medelynuose kukmedžiai paprastai dauginami žaliais ūgliais.

Respublikos botanikos soduose bei sodybose auginama gana daug europinio kukmedžio formų, besiskiriančių tiek laja, tiek spyglių spalva. Bene dažniausiai sodininkai mėgėjai augina Dovastono formą (*Dovastonia*). Tai gana atsparus žiemai, horizontaliomis šakomis, nežymiai svyrančiomis šakų

viršūnėlėmis, 3-5 m aukščio krūmas. Skiriamaisiais požymiais gana artima Dovastono geltonspyglė forma (*Dovastonii Aurea*). Sodybose, kapinėse gana dažni tankūs, ilgomis, į viršų kylančiomis šakomis, ryškiai žaliais spygliais, 2-4 m aukščio glaustašakės formos (*Fastigiata*) medeliai. Kiek rečiau auginami koloniškos (*Fastigiata Robusta*) ir besidriekiančios (*Repandens*) formų augalai. Iš geltonspyglių formų puošnumu išsiskiria *Semperaurea*. Mėgstama ir gana dažnai auginama želdynuose blyškiai gelsvai margais spygliais puošnioji forma (*Elegantissima*). Kai kurių formų, kaip antai žemaūgės-geltonspyglės (*Purpurea Aurea*), glaustašakės-geltonspyglės (*Fastigiata Aurea*), kol kas sutinkami tik pavieniai egzemplioriai. Siekiant ryškaus gelsvo spyglių atspalvio, geltonspyglius kukmedžius reiktų auginti saulėtoje vietoje. Prieš žiemą jie turi būti patikimai apkloti eglų šakomis.

Botanikos soduose ir dendrariumuose auginamas smailiaspyglis kukmedis (*T. cuspidata* Siebold et Zucc.). Savo tėvynėje (Tolimuosiuose Rytuose, Kinijoje, Japonijoje) - tai iki 20 m aukščio medis. Pas mus auga krūmu arba nuo pat žemės besišakojančiu medeliu. Skiriamaisiais požymiais yra artimas europiniam kukmedžiui ir dažnai su juo painiojamas. Kaip ir europinis kukmedis, mėgsta pūksnę, kiek atsparesnis šalčiui. Dekoratyvinių formų įvairovė nepasižymi.

Prof. T. Ivanauskas apie 1965 metus Obelynėje pasodino europinio ir smailiaspyglio kukmedžio hibridą (*T. x media* Rehd.) ir jo siaurai kūgiškos formos (*Hatfieldii*) medelį. Jie auga medžių pauksmėje, nuo šaltų žiemos vėjų apsaugotoje vietoje. Šalčiui ištvermingi.

Skirtingų rūšių kukmedžiai panašūs ir dėl to nelengvai identifikuojami. Juo sunkiau atpažinti daugybę jo hibridinių atmainų. Apibūdinant kukmedžius, visų pirma vadovaujamosi pumpurų, jų žvynelių, vienmečių ir dvimečių šakelių skiriamaisiais požymiais. Spyglių matmenys, forma ir spalva įvairuoja, todėl daugeliu atveju spyglių skiriamaisiais požymiais pasikliauti negalima.

Savaiminiai europiniai kukmedžiai iki šiol dar auga Estijoje (Saremo saloje) ir Latvijoje (Slyterės rezervate). Slyterės rezervate sutinkami iki 12 m aukščio medžiai. Būtų gerai, kad kukmedis nors vienoje kitoje vietoje sužaliuotų ir Lietuvos miškuose, kur palyginti dar neseniai augo. Be abejonės, palankiausias kukmedžiui - šiltas ir drėgnas pajūrio rajonas. Tinkamiausias jam derlingos, drėgnokos ažuolynų ir uosynų augimvietės, pirmiausia garšvinės, kiškiakopūstinės-žibuoklinės su humusingais velėniniais karbonatiniais priemoliais. Palankios ir drėgnos vingiorykštinės, viksvinės - įvairiažolės, dilgėlinės augimvietės. Medynai, kuriuose auginamas kukmedis,

neturėtų būti labai išretėję. Kukmedžius reiktų sodinti tarp medžių grupėmis po kelis ar daugiau, kartu vyriškuosius ir moteriškuosius individus. Kiek teko pastebėti, žvėrys kukmedžių nemėgsta ir mažiau apkramto nei kitus spygliuočius.

Kukmedis nyksta visame natūraliame areale, todėl saugomas ir nekertamas. Mes taip pat neturėtume tikėtis jo medienos, juo labiau kad kukmedžiai auga labai lėtai. Šiuos augalus geriausiai sodinti ten, kur dažniau lankomasi, kur patogu globoti sodinukus.

Reiktų priminti, kad visos kukmedžio dalys, išskyrus ryškiai raudoną (kartais geltoną) apyvaisį, yra nuodingos. Kukmedžio nuodai labai stiprūs. Daugiausia nuodų yra jaunose šakelėse ir spygliuose. Kaip minėjome, kukmedžio nuodams labiausiai jautrūs arkliai: priėdę šakelių jie gali tuoj pat kristi. Literatūroje pasitaiko nuomonių, kad žvėrims kukmedžio nuodai nepavojingi. Nemažai paukščių lesa kukmedžio uogas. Dažniausiai sulesa apysėklį, o sėkla, praėjusi virškinamąjį traktą, pašalinama. Yra paukščių, pavyzdžiui, kukučiai, kurie sulesa ir sėklas. Sėklomis maitinasi pelės, pelėnai, voverės. Literatūroje nurodoma, kad kukmedžio sėklose nedaug nuodų, o pasitaiko ir nenuodingų sėklų. Vienok vaikų prie kukmedžio leisti nereikėtų. Kukmedžiai neaugintini darželių-lopšelių teritorijoje, prie mokyklų.

Yews in Lithuania

M.Navasaitis

Summary

Taxus baccata used to be found in Lithuanian forests as far as the middle of 19 century (J.Pabrėža, 1771-1849, J.Fedoravičius, 1776-1860, J.Jundzilas, 1794-1877). Some reasons could be mentioned to explain its disappearance: grazing cattle (yew as a poisonous tree used to be cut down and removed), forest fires, valuable timber. Besides of that yew as a relict from terciar period, dioecious plant, characterised by comparatively low fruit bearing did not succeed competing the trees from later periods because they were better adapted to climatic conditions.

Nowadays *T.baccata* trees as the ornamental ones are growing in our parks and the homesteads mostly in the western part of Lithuania, influenced by the Baltic sea. They were got from central and north Europe land's (Germany, Poland, Finland). The oldest trees are more than 100 years old. Usually *T.baccata* grows as a broad bush. The biggest *T.baccata* as a single tree has 11 m height and 40 cm diameter. In the cold winter *T.baccata* becomes frost bitten. One may find following ornamental forms of yew in

Lithuania: *Dovastoniana*, *Dovastoniana Aurea*, *Elegantissima*, *Fastigiata*, *Fastigiata robusta*, *Repandens*. After the WW II *T.cuspidata* became popular in Lithuania (bush or a tree 3 m high). It is steadier for cold than *T.baccata*.

Since 1965 *T.x media* and its form *'Hatfieldii'* are grown in Lithuania.